

ANADOLU AĞIZLARI DERLEME SÖZLÜĞÜ'NE KATKILAR

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY

“Anadolu ağızları” Türkçenin kelime hazinesinin bitmez tükenmez kaynağıdır. Edirne'den Kars'a uzanan bu topraklar üzerinde konuşulan Türkçeye (Arapça, Farsça, Moğolca, Hintçe, Sanskritçe, Çince, Kafkas dillerinden: Çerkezce, Abazaca, Çeçen-İnguşça, Acaraca, Lazca; Rusça, Bulgarca, Rumca, Romence, İtalyanca, Arnavutça, Ermenice, Süryanice, Sırpça-Hırvatça, İngilizce, Fransızca, Almanca vb. dillerden) ödünç olarak girmiş ve Türkçeleşmiş kelimeler Anadolu ağızlarının malı sayılır.

Türk Dil Kurumu Atatürk tarafından kurulduktan ve çalışmalarına başladıktan sonra, yapılan derleme seferberliği ile Anadolu ağızlarından binlerce kelime derlenmiş, bu kelimeler kendi içlerinde tasnife tâbi tutulmadan *Anadolu Ağızlarından Söz Derleme Dergisi* adı altında 6 cilt hâlinde yayımlanmıştır. Daha sonraları, bu derleme seferberliği devam etmiş, bu defa eserin adı *Derleme Sözlüğü* olarak değiştirilmiş ve 11 cilt hâlinde yayımlanmıştır. Fakat, ne yazık ki, *Derleme Sözlüğü* bütün Anadolu ağızlarını içine alan tam bir sözlük değildir. Henüz esere girmedik yüz binlerce kelime, taranacak binlerce ilçe, köy, kom ve mezraa bulunmaktadır.

Türk Dil Kurumunun bünyesinde yer alan “Anadolu Ağızları Bilim ve Uygulama Kolu” hem yeni derleme seferberliğini sürdürmekte, hem de üniversitelerimizde yapılan “ağız” konulu, bilimsel nitelikteki yüksek lisans ve doktora tezlerini, raportörlere inceledikten sonra yayımlamaktadır. TDK'nin yayın kataloğunda yer alan bu tür tezler gün geçtikçe çoğalmaktadır.

Anadolu ağızlarının bünyesinde yer alan pek çok kelimenin kullanımdan düştüğü, yerine de düşenleri karşılayacak yenilerinin konmamasından dolayı “kısırlaştığı” görülmektedir. Ağızlardaki kelime kaybının başlıca sebepleri şunlar olmalıdır:

1. Yöre ağızını konuşan yaşlıların ölümü (Yöre ağızını konuşan insanlarınımızdan ölenlerle birlikte pek çok kelime kaybolmaktadır. Yeni nesil bu tür mahallî kelimeleri konuşmayı “ayıp” veya “kusur” saydığı için kullanmamakta, böylece pek çok kelime tarihe karışmaktadır.);

2. Televizyon gibi kitle iletişim araçlarının mahallî konuşmalara etkisi (Günün 24 saatinde televizyonlarda konuşulan Türkçe ile karşı karşıya kalan yerli halk, kendi mahallî ağzını terk etmekte, yerine “güncel”lerini kullanmaktadır);

3. Medeniyetin ulaştığı yörelerde, elektrikli ev aletlerinin kullanılmaya başlanması neticesinde pek çok mahallî araç ve gerecin “isimleriyle birlikte” yok olması. Meselâ: *yayık*, *tuluk* (gıdık), *kağni*, *karasaban*, *gecek taşı* (=giyecek taşı; Burada çamaşır “tokaç”la yıkanır, yeşil sabun, kil ve “çivit” gibi temizlik araçları kullanılırdı.)

Elektriğin girdiği köydeki “yayık” ve “tuluk” gibi yağ ve ayran yapılan aygıtlar ya yakılmakta ya da atılmakta, yerlerine “ayran makinesi” girmektedir. Böylece, pek çok mahallî kelime de yok olmaktadır.

“Kağni” adı Türkün binlerce yıllık kelimesidir. Fakat, yollar asfaltlanıp, taşıt araçları makineleştiği için, çifte öküzle çekilen “kağni”larımız artık iş göremez olmuş ve çoğu köylerde yakılıp, yok edilmiştir. Böylece, “kağni”nın üzerinde bulunan “*boyunduruk*, *zelve*, *samı*, *sambağı*, *ok*, *din-gil*, *teker*, *örken* (*urgan*)...vb. gibi, en az 30 kelime de tarihe karışmıştır.

Bu yazımızda, yine Anadolu ağızlarının bazı yörelerinden tespit edebildiğimiz, artık kaybolmaya yüz tutmuş mahallî kelimelerden örnekler vererek işin önemine dikkat çekmek istiyorum. Benim, Uşak’tan derlediğim 20 kadar kelime artık kullanıştan düşmek üzeredir. Bu kelimeleri kullanan kişiler artık çok yaşlıdır. Bu nesilden sonra da o kelimeler bu yörede tarihe karışacaktır. İşte bazı örnekler:

Derleme Yöresi: UŞAK

alınının gabağı: alınının orta yeri,

aşlık-suluk: yiyecek-içecek,

atlamak: toplamak (Yere düşenleri atlayıvesinler!),

bi uğurda: bir defada,

deştaye: boş yere (Desteye yere gelmesin),

dunuk: 1.mat, 2.geç intikal eden kimse (Bu mana ile Kırşehir Mu cur’da da kullanılmaktadır.)

elli ağızlı yapmak: (bir işi) güzel, iyi yapmak,

erpik: (et için) yumuşak,

feç: sebep (Gelmesinin bi feçi varmış),

galabaçlık: kalabalık,

hörepe geçmek: makbule geçmek,

kırık derik: (eşya için) dağınık,

sırsılmak: (ağaç) üzerinde çok meyve olmak,
 sinnenmek: saklanmak,
 süleymancık: kertenkele,
 şer: yaramaz (çocuk için),
 şıpbak gafa: kel kafa,
 zıypmak: kaymak (Ayağım zıyptı).

Kırıkkale'nin Karakeçili ilçesinde de ilgi çekici bir ağız konuşulmaktadır. Bu yörenin ağzından örnekleri başka bir yazımıza konu edeceğiz. Ancak, şimdilik, onların kullandığı bazı akrabalık adlarına değinmek istiyorum. Bu yörede, önceleri, büyüğe saygıdan dolayı:

Babaya *ağa*, anneye *aba*, amcaya *ağa* ya da emmi denirmiş. Şimdi pek kullanılmadığı söyleniyor. Teyzenin kızı ya da oğluna *bole* dendiğini de duyuyoruz. Bilindiği gibi Kars ve yöresi Türkiye'nin hayvancılık merkezidir. Bu yörenin sığır ve koyun türü büyük baş hayvanlarının doğumundan yaşlı hâle gelinceye kadarki adları da değişiktir.

(At için): *Kulun* "at yavrusu, ilk doğduğu zaman"...*Tay*, "ayağa kalkmış at yavrusu"...*Ürge*, "üreme yaşında (4.yaş) erkek tay"/*Kulan*, "üreme yaşında (4. yaş) dişi tay"...*Aygır*, (erkek at)/*Kısrak* (dişi at).

(Sığır için): *Buzağı*, "sığır yavrusu"... *Dana*, "buzağının büyüğü"...*Damdan Çıkma*, "2. Yaş"...*Gemlik*, (gem=düven), "3. Yaş"/*Düve*, "3. yaştan sonraki dişi"...*Tosun*, "3. yaştan sonraki erkek"/*Cönge...Doğar*, "4. yaştan sonraki tosun": 1 *Doğar* = 4. yaş; 2 *Doğar* = 5. yaş; 3 *Doğar* = 4. Yaş...vb...*Öküz*. "iğdiş edilmiş ve koşum için kullanılan sığır".

...*Düve*, "3. yaştan sonraki dişi"... *Buğanı Düve Düye*, "boğaya gelmiş dişi"...4. yaşta doğurmaya: *Hakkına Doğurma*; 4. yaşta doğurmayana da *Gez Yazma* adı verilir: 1 *Doğar* = 4. yaş; 2 *Doğar* = 5. yaş; 3 *Doğar* = 5. yaş...vb....İnek. Bu yörede; "yumurtadan yeni çıkmış *kaz* yavrusuna" *bilik*; "tülenmiş *kaz* yavrusuna" *palaz* denildiğini hatırlatalım.

Düzeltilme

Türk Dili dergisinin Aralık 1997, 522. sayısında yayımlanan Prof. Dr. Tuncer Gülensoy'un "Türkçenin ve Türkolojinin Sorunları" adlı yazısında görülen dizgi hataları için özür diler, düzeltiriz:

Sayfa	Satır	Yanış	Doğru
530	y.12	g. Dil birliği	g. Dil birliği sorunu daha uzun yıllar Türkologları meşgul edecektir.
530	a.	<i>botdan</i>	<i>bod+an</i>
531	y.5	tonqqqq	tonuquq
532	y.15	normal <i>e</i> ve <i>ile</i>	normal <i>e</i> ve uzun <i>e</i>